

IRENA ŁAWNICZAK

CYKLE ROZWOJOWE A WAHANIA PRODUKCJI ROLNICZEJ W POLSCE W LATACH 1950 - 1984

(próba historyczno-ekonomicznej analizy przyczyn)

I. ISTOTA I FAZY CYKLU ROZWOJOWEGO W GOSPODARCE SOCJALISTYCZNEJ

Analiza podstawowych wielkości makroekonomicznych, związanych z produkcją rolniczą w Polsce, w latach 1950 - 1984, pozwala na stwierdzenie, iż występujące wahania układają się w pewne prawidłowości i przybierają postać powtarzających się cykli produkcyjnych. Celem artykułu — wobec powyższego — jest próba wyjaśnienia przyczyn tych zmian na tle wahań cyklicznych zaobserwowanych w gospodarce naszego kraju zarówno przez ekonomistów, jak i historyków¹.

Przez pojęcie cyklu rozumiemy takie zjawisko okresowe, w którym występuje ciąg następujących po sobie — w określonej kolejności — stanów, procesów itp. i po którym osiągany jest stan początkowy lub powtórzenie sekwencji procesów².

W gospodarce narodowej różnych krajów, bez względu na poziom rozwoju sił wytwórczych przez nie reprezentowanych, występuje szereg zjawisk o charakterze cyklicznym, jak np. kapitalistyczny cykl koniunkturalny, cykl inwestycyjny i tzw. „cykle świńskie”. Cechą charakterystyczną wymienionych zjawisk jest nie tylko względna regularność wahań, ale przede wszystkim „endogeniczny charakter periodycznej pulsacji”³. Oznacza to, że w każdej fazie cyklu tkwią obiektywne przesłanki fazy następnej, co w praktyce gospodarczej sprowadza się do faktu, że

¹ Zob. A. Jezierski, *The stages of economic development in post-war Poland. The problems of investment oscillations*, w: *Studia Historiae-economicae* n.r 15 UAM, Poznań 1981; A. Moskwa, *Kryzys rozwoju czy rozwój kryzysu?*, w: *Problemy ekonomiczne*. (Wydanie specjalne na XIII Zjazd PTE) Warszawa 1981; G. W. Kołodko, *Fazy rozwoju gospodarczego w Polsce*, *Gospodarka Planowa* 3/1979.

² *Encyklopedia Powszechna*, t. I, Warszawa 1973, s. 506.

³ Zob. G. W. Kołodko, *Fazy rozwoju*, s. 139.

Tabela 1

Roczne tempo wzrostu gospodarczego w Polsce w latach 1950 - 1983 (w %)

Lata	Dochód narodowy wytworzony	Spadek — wzrost	Dochód narodowy podzielony	Spadek — wzrost
1950	15,0	0	15,3	0
1951	7,4	—	7,5	—
1952	6,2	—	6,2	—
1953	10,5	+	10,5	+
1954	10,5	+	10,5	+
1955	8,2	—	8,8	—
1956	8,5	+	7,6	—
1957	8,2	—	13,4	+
1958	5,6	—	5,7	—
1959	4,7	—	9,0	+
1960	5,1	+	5,8	—
1961	8,1	+	7,4	+
1962	1,9	—	2,7	—
1963	7,2	+	6,2	+
1964	6,7	—	4,9	—
1965	6,9	+	8,1	+
1966	7,2	+	7,5	—
1967	5,6	—	4,4	—
1968	8,9	+	8,6	+
1969	2,8	—	3,4	—
1970	2,7	—	2,2	—
1971	8,0	+	9,8	+
1972	10,6	+	12,7	+
1973	10,8	+	14,2	+
1974	10,4	—	12,1	—
1975	9,0	—	10,8	—
1976	7,2	—	7,2	—
1977	4,7	—	2,7	—
1978	0,03	—	0,7	—
1979	-2,3	—	-3,4	—
1980	-6,0	—	-6,6	—
1981	-12,0	—	-10,4	—
1982	-5,5	—	-10,5	—
1983	6,0	+	5,4	+

Źródła: obliczenia własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS 1960-1984 oraz Małych Roczników Statystycznych 1950- 1958.

każda faza, charakteryzująca się niskim tempem wzrostu, wywoła po pełnym okresie fazę, w której tempo wzrostu będzie wyższe lub odwrotnie⁴.

Przyjrzyjmy się zatem, czy i w jakiej postaci występowały zjawiska cykliczne w gospodarce Polski, w latach 1950 - 1983.

Szczegółowa analiza dynamiki wzrostu (rozwoju) gospodarczego w Polsce wskazuje nie tylko na fakt, że nie jest on równomierny, ale również, iż względne wahania dynamiki tegoż wzrostu mają charakter regu-

⁴ Porównaj fazy cyklu koniunkturalnego — występującego w gospodarce kapitalistycznej — klasycznego (kryzys, depresja, ożywienie, rozkwit) i współczesnego.

larny. Przejawia się to w fakcie występowania okresów (faz) o wyższej dynamice wzrostu oraz następującego po nim okresu (fazy), w którym tempo wzrostu dochodu narodowego jest niższe (zob. tab. 1). Powstaje zatem pytanie, jakie są przyczyny oraz skutki okresowych wahań tempa wzrostu dochodu narodowego?

Dotychczasowe badania problematyki cyklicznego rozwoju gospodarki naszego kraju oparte są na założeniu, że decydującym — aczkolwiek nie jedynym — czynnikiem są wahania stopy inwestycji produkcyjnych w dochodzie narodowym podzielonym. Biorąc pod uwagę powyższe kryteria stwierdzić należy, że w gospodarce naszego kraju, w badanym okresie, wystąpiło pięć cykli wzrostu (cykli rozwojowych)⁵. Periodyzację tę przyjmujemy za A. Jezierskim, który wyróżnia następujące cztery cykle rozwojowe z podziałem na dwie fazy, a mianowicie fazę A i B.

Cykl I trwał od roku 1950 - 1957 z przesileniem gospodarczym w 1953 roku, faza A trwała w latach 1950-1953, faza B do 1957 r. Cykl II, to lata 1958 - 1964 z przesileniem gospodarczym w 1962 r. (faza A — 1958 - 1962; faza B — 1963-1964), cykl III w okresie 1965-1971, z przesileniem gospodarczym w 1969 r. (faza A — 1965-1969, faza B — 1970 - 1971). Cykl IV natomiast trwał od 1972 do 1982 r., z przesileniem gospodarczym w 1975 r. (faza A — 1972 - 1975, faza B — 1976 - 1982). Cykl ostatni rozpoczął się w roku 1983 (zob. tab. 2).

W fazie A każdego cyklu mamy do czynienia ze zmniejszaniem się tempa wzrostu dochodu narodowego oraz wzrostem stopy inwestycji, skierowanej głównie do działu środków produkcji, przy jednoczesnym spadku stopy inwestycji w dziale środków konsumpcji i rolnictwie. Efektem tego jest silna ekspansja inwestycyjna, która przybiera, jak to określa Kołodko „postać ogólnego cyklu inwestycyjnego z właściwym mu odrodzeniem efektów”, powodując jednocześnie:

- tendencje do centralizacji planowania i zarządzania gospodarką;
- trudności w zapewnieniu dostaw dóbr inwestycyjnych dla kontynuacji rozpoczętych inwestycji;
- napięcia natury społeczno-politycznej;

⁵ Nazwę cykl rozwojowy używa A. Jezierski i A. Moskwa. Zob. A. Jezierski, *The stages*, s. 49 i s. 50; A. Moskwa, *Kryzys rozwoju*. Natomiast to samo zjawisko określane cyklem wzrostu zob. M. Gruszczyński, G. W. Kołodko, *Regularność wahań tempa wzrostu gospodarczego*, Gospodarka planowa 7 - 8/1975.

Fazy cyklu według G. W. Kołodki				Fazy cyklu według A. Moskwy	
cykle	lata	fazy	lata	cykle	lata
I	1950 - 1957	I	1950 - 1953	I	1948 - 1956
		II	1954 - 1957		
II	1958 - 1968	I	1958 - 1963	II	1957 - 1963
		II	1964 - 1968		
III	1969 - 1975	I	1969 - 1970	III	1964 - 1970
		II	1971 - 1975		
IV	od 1976	I	od 1976	IV	od 1971

Tabela 2

Cykle rozwojowe w gospodarce Polski w latach 1950 - 1983

Cykle	Lata	Liczba lat trwania	Faza A	Liczba lat trwania	Faza B	Liczba lat trwania	Lata przesileni gospodarczych
I	1950 - 1957	8	1950 - 1953	4	1954 - 1957	4	1953
II	1958 - 1964	7	1958 - 1962	5	1963 - 1964	2	1962
III	1965 - 1971	7	1965 - 1969	5	1970 - 1971	2	1969
IV	1972 - 1982	11	1972 - 1975	4	1976 - 1982	7	1975
V	1983		1983				

Źródło: A. Jezierski, *The stages*, s. 54, a także A. Moskwa, *Gospodarczo-polityczne cykle rozwoju Polski*, (maszynopis powielony).

— załamania równowagi rynkowej.

W tej sytuacji, w roku tzw. „przesilenia gospodarczego” centrum gospodarcze podejmuje decyzję o zmianie kierunków inwestowania i gospodarcze podejmuje decyzję o zmianie kierunków inwestowania i gospodarka wchodzi w fazę B cyklu rozwojowego.

Faza B charakteryzuje się spadkiem stopy inwestycji skierowanej głównie do działu środków produkcji oraz wzrostem stopy inwestycji w dziale środków konsumpcji, sfery nieprodukcyjnej i w rolnictwie. Efektem tych posunięć, jak i pojawiających się efektów produkcyjnych z fazy A, jest dynamizacja wzrostu dochodu narodowego, wzrost konsumpcji i produkcji rolniczej, zmiany w strukturze handlu zagranicznego, zwiększenie samodzielności jednostek gospodarczych, wchodzenie gospodarki w stan równowagi ekonomicznej i rynkowej. Stan taki nie trwa jednak długo i z czasem — w związku z nie nadążaniem niektórych dziedzin gospodarki narodowej za rosnącymi potrzebami, np. przemysłu surowcowo-energetycznego — następuje załamanie równowagi. Wyłania się zatem konieczność zmiany strategii gospodarczej na korzyść zwiększenia stopy inwestycji środków produkcji w dochodzie narodowym. Gospodarka wchodzi w nowy cykl, w fazę A itd.

II. CYKL ROZWOJOWY A WAHANIA NIEKTÓRYCH WIELKOŚCI MAKROEKONOMICZNYCH

Przyjrzyjmy się zatem, czy (i ewentualnie jak) opisane wahania cykliczne wpływały na wielkość produkcji rolniczej w Polsce w latach 1950 - 1984? W celu rozpatrzenia tego zjawiska przyjmujemy następujące dwa podstawowe założenia metodologiczne:

1. Czynnikiem głównym, wpływającym na zmiany wielkości produkcji rolnej są:

— wahania stopy inwestycji produkcyjnych, czyli ich udział w dochodzie narodowym podzielonym,

Tabela 3

Cykle rozwojowe w Polsce a wahania poziomów inwestycji produkcyjnych,
rolniczych oraz wzrostu inwestycji w rolnictwie

Cykle	Fazy	Lata	Stopa inwestycji produkcyjnych $I_t = \frac{I_{Rt}}{D_t} \cdot 100$	Stopa inwestycji rolniczych $I_R = \frac{I_{Rt}}{I_t} \cdot 100$	Stopa wzrostu inwestycji w rolnic- twie $r_t = \frac{\Delta I_{Rt}}{I_{Rt-1}} \cdot 100$
I	A	1950	11,5	11,5	—
		1951	12,5	6,5	-3,6
		1952	14,2	7,5	-3,6
		1953	14,7	7,5	1,6
	B	1954	14,4	7,9	3,1
		1955	13,5	13,1	5,8
		1956	14,4	13,3	5,9
		1957	14,6	13,3	4,1
II	A	1958	16,2	12,3	3,9
		1959	17,7	11,6	6,6
		1960	16,8	21,2	9,4
		1961	16,8	12,0	8,8
		1962	19,2	11,7	8,8
	B	1963	18,2	12,5	9,9
III	A	1964	18,2	14,3	9,5
		1965	18,4	15,5	6,9
		1966	18,6	15,5	9,9
		1967	19,8	15,4	9,4
		1968	20,5	15,4	8,8
		1969	20,5	15,4	8,2
	B	1970	19,5	15,9	14,4
		1971	22,2	15,9	16,9
IV	A	1972	24,8	14,3	14,9
		1973	27,3	13,4	17,2
		1974	29,4	13,2	18,0
		1975	29,6	13,0	16,5
	B	1976	27,7	14,7	2,1
		1977	27,2	16,1	4,2
		1978	26,1	16,9	0,2
		1979	23,2	17,1	-0,02
		1980	18,8	17,4	-12,7
		1981	16,0	19,5	-17,2
		1982	15,1	18,9	-15,6
		1983	15,5	18,0	2,8
	A	1984			

Źródło: obliczenia własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS za lata 1969- 1983 oraz Małych Roczników Statystycznych za lata 1950 - 1958.

Objaśnienia: I_R — stopa inwestycji rolniczych, r_t — stopa wzrostu inwestycji w rolnictwie, I_R — inwestycje w rolnictwie w okresie t , I_t — inwestycje w całej gospodarce narodowej w okresie t , ΔI_R — przyrost inwestycji rolniczych w okresie t , I_t — stopa inwestycji produkcyjnych, D_t — dochód narodowy podzielony w okresie t .

- wahania stopy inwestycji rolniczych,
- wahania stopy wzrostu inwestycji rolniczych.
- 2. Czynniki modyfikujące (zakłócające):
- warunki klimatyczne,
- wielkość importu środków niezbędnych dla wzrostu rolniczej produkcji, jak np. pasz, środków ochrony roślin, nawozów sztucznych itp.

Nasze rozważania oprzemy na relacjach, jakie zachodzą między stopami inwestycji produkcyjnych, rolniczych i wzrostu inwestycji rolniczych a dynamiką produkcji końcowej na 1 ha użytków rolnych w Polsce, w latach 1950-1984. Główną przyczyną obserwacji wyżej wymienionych relacji jest fakt, że produkcja końcowa, to najbardziej syntetyczny wskaźnik produktywności ziemi każdego gospodarstwa rolnego. Jest ona jednocześnie jednym z najczęściej używanych mierników określenia poziomu wydajności pracy oraz efektywności majątku trwałego brutto. Wydaje się zatem, że zbadanie zależności między wahaniami produkcji końcowej a czynnikami na nią wpływającymi, wynikającymi z naszych założeń, jest interesujące. W proponowanej analizie posłużymy się wielkością produkcji końcowej brutto na 1 ha użytków rolnych, a nie produkcją końcową netto, przypadającą na ten areał, mimo większej przydatności tej ostatniej. Wynika to z trudności związanych ze znalezieniem materiału statystycznego dotyczącego lat 1950 - 1956.

A. ZMIANY POZIOMU INWESTYCJI PRODUKCYJNYCH, ROLNICZYCH ORAZ WZROSTU INWESTYCJI W ROLNICTWIE

Analiza kształtowania się wymienionych wyżej podstawowych kategorii ekonomicznych, w omawianych cyklach rozwojowych, pozwala na sformułowanie następujących wniosków (zob. tabela 3):

1. Najwyższa stopa inwestycji produkcyjnych (I_p) wystąpiła w latach 1953, 1962, 1968, 1969 i w roku 1975, czyli w ostatnich latach każdej fazy A poszczególnych cykli rozwojowych, najniższa natomiast w roku 1950, 1958, 1965, 1982 i 1983, czyli w pierwszych latach fazy A każdego cyklu.

2. W fazie B każdego cyklu następował wzrost lub utrzymywanie się na stosunkowo wysokim i nie zmienionym poziomie stopy inwestycji rolniczych (I_r).

3. Stopa wzrostu inwestycji rolniczych (r_i) miała we wszystkich fazach B omawianych cykli rozwojowych tendencje rosnące. Wyjątek stanowił rok 1957, gdzie stopa ta zmniejszyła się w stosunku do roku 1956 o ok. 68% oraz lata od 1978 do 1982 r. IV cyklu.

B. WAHANIA PRODUKCJI ROLNICZEJ

Analizę wahań produkcji rolniczej, zgodnie z naszymi założeniami, oprzemy na wielkości produkcji końcowej, przypadającej na 1 ha użytków

Tabela 4

Cykle rozwojowe a wahania produkcji końcowej na 1 ha użytków
rolnych w Polsce w latach 1950 -1984
(ceny porównywalne)

Cykle	Fazy	Lata	Produkcja końcowa na 1 ha użytków rolnych	
			rok poprzedni=100	wzrost — spadek
I	A	1950	100,0	100,0
		1951	98,5	—
		1952	102,6	+
		1953	99,2	—
	B	1954	99,2	0
		1955	103,9	+
		1956	103,9	0
		1957	104,8	+
II	A	1958	105,1	+
		1959	98,1	—
		1960	104,0	+
		1961	112,4	+
		1962	110,6	—
	B	1963	86,5	—
		1964	100,5	+
III	A	1965	110,1	+
		1966	103,7	—
		1967	101,5	—
		1968	107,2	+
		1969	89,2	—
	B	1970	85,4	—
		1971	106,2	+
IV	A	1972	109,0	+
		1973	106,8	—
		1974	106,2	—
		1975	100,4	—
	B	1976	96,9	—
		1977	103,7	+
		1978	109,0	+
		1979	96,1	—
		1980	85,4	—
		1981	102,0	+
		1982	104,6	+
V	A	1983	105,4	+
		1984		

Źródło: obliczenia własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS za lata 1969 - 1985 oraz Małych Roczników Statystycznych za lata 1950- 1958.

Objaśnienia: + wzrost w stosunku do roku poprzedniego, - spadek, 0 - bez zmian.

rolnych w Polsce, w latach 1950 - 1983. Z danych faktograficznych, zamieszczonych w tabeli 4, wynika, że:

1. W roku tzw. „przesilenia gospodarczego”, tzn. w latach 1953, 1962, 1969 i 1975 oraz w pierwszym roku fazy B występował spadek dynamiki lub utrzymywanie na nie zmienionym poziomie produkcji końcowej, przypadającej na 1 ha użytków rolnych.

2. W drugim i następnych latach każdej fazy B oraz pierwszym roku fazy A następnego cyklu występował wzrost lub utrzymywanie się na nie zmienionym poziomie omawianej kategorii ekonomicznej. Wyjątek stanowiły lata 1979 i 1980, kiedy to produkcja końcowa miała tendencję malejącą, wynikającą — jak się wydaje — z wykazanej w tab. 3 malejącej dynamiki stopy wzrostu inwestycji rolniczych (r_1).

Przeprowadzona analiza danych faktograficznych, zawartych w tabelach 3 i 4, pozwala na stwierdzenie, iż w badanym okresie wystąpiły określone, układające się w prawidłowości, zależności między wahaniami działalności inwestycyjnej państwa a cyklicznymi wahaniami podstawowej wielkości makroekonomicznej, czyli produkcji końcowej. Uzewnętrzniały się one mimo takich specyficznych dla produkcji rolniczej czynników, jakimi są przede wszystkim warunki klimatyczno-glebowe, a w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych także wysoki import na potrzeby rolnictwa.

Produkcja rolna reagowała z jednofazowym opóźnieniem w stosunku do wzrostów i spadków poziomów inwestycji produkcyjnych, rolniczych i wzrostu inwestycji w rolnictwie.

DEVELOPMENT CYCLES AND AGRICULTURAL PRODUCTION FLUCTUATIONS IN POLAND IN THE YEARS 1950 - 1984 An attempt at historical and economical analysis of the causes

Summary

The article is an attempt at finding causes of cyclical fluctuations of agricultural policies in Poland in the years 1950 - 1984, with the use of the quantitative method.

The economic and historical analysis of the productional effects achieved in agriculture in Poland throughout the examined period allows to present the hypothetical statement that:

1. Development cycles present in the postwar Poland and consisting of the phase „A” and „B” are the result of a higher or lower dynamics of growth.

2. Phase „A” of each cycle is characterized by the higher rate of investment growth in the branch of means of production, phase „B” produces the lower rate, while the investment rate is higher in the branch of consumption goods and agriculture.

3. Changes of the rate and directions of investments result in a decrease or increase of agricultural production measured by the value of final production per 1 ha of arable land. The changes are effected in relation to the changes in the rate of agricultural investments and the rate of their growth with a one-phase lag.